

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Анастасия Миланова Бънкова

член на научно жури за защита на дисертационен труд (Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски“ – РД 38-462/ 26. 07. 2022)

на тема **„Технологично предприемачество сред български STEM студенти: ролята на университета”**,

професионално направление 3.7. „Администрация и управление”
за присъждане на образователната и научната степен

„доктор на науките”

на **Десислава Иванова Йорданова**, Стопански факултет,

СУ „Св. Кл. Охридски”

(защитата ще се проведе на 30.09.2022 год.)

I. Обща оценка на кандидата.

Познавам проф. Десислава Йорданова като студентка, докторантка и колега в катедра „Стопанско управление“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Десислава Йорданова е креативна, добре организирана, има ясни приоритети, въз основа на които си поставя цели, които неотклонно следва. Десислава Йорданова демонстрира един отличен мениджмънт на живота си – както личния, така и на кариерата, с което не може да не направи впечатление и което високо ценя. Тя е активен изследовател, който публикува резултатите от труда си в престижни издания, ценен консултант, участник в международни научни мероприятия и член на професионални организации.

II. Оценка на дисертационния труд.

Представеният дисертационен труд за присвояването на академичната степен „доктор на науките“ е на тема: „Технологично предприемачество сред български STEM студенти: ролята на университета”. Темата напълно отговаря на изискванията на Закона за такава академична степен. Освен това проф. Йорданова е изпълнила и всички формални изисквания на ЗРАСРБ, а също така – изискванията на университета и факултета, тя е регистрирана в НАЦИД. Още в началото искам да отбележа, че представеният от кандидатката автореферат е отлично организиран, което почти прави излишно представянето на труда от рецензентите. Все пак трябва да се спази изискването и да се потвърдят представените резултати. Дисертацията е написана на английски език, а авторефератът е представен на български и английски език. Той отговаря на изискването да бъде по-разширен от обикновено, когато дисертацията е написана на език, различен от българския.

а. Техническа характеристика на труда.

Представеният дисертационен труд на тема „Технологично предприемачество сред български STEM студенти: ролята на университета” е разработен в обем от 342 страници – около 400 стандартни машинописни страници, 261 страници основен текст, 50 страници библиография, 31 страници приложения. В структурно отношение трудът съдържа увод, 4 глави и заключение. Работата е онагледена от 22 фигури и 52 таблици. Списъкът на информационните източници съдържа 470 заглавия, преди всичко на латиница, като и няколко публикации на кирилица са

включени с имена на авторите или и превод на заглавията на английски език и са интегрирани в общия списък.

Броят на публикациите на авторката по темата на дисертацията е достатъчен и представя в необходимата степен работата ѝ пред научната общественост – 14 публикации (глава от колективна монография, статии в списания и доклади на конференции, отпечатани в трудовете им). Освен това е представено още едно заглавие, което авторката е нарекла „други публикации“, популяризиращи темата. Публикациите ѝ имат 200 цитирания в Scopus.

Техническите характеристики на дисертационния труд дават възможност да се направи преценка, че работата отговаря напълно на формалните изисквания към такъв труд.

Авторката е представила необходимите документи за авторство на труда и за отсъствие на плагиатство.

Относно съдържанието на дисертационния труд може да се даде следната оценка:

в. Актуалност на темата.

В увода към дисертацията проф. Йорданова обосновава актуалността на избраната от нея тема. Съвременните университети трябва да подпомогнат своите преподаватели и служители да превърнат теоретичните си разработки в успешна практика, да дадат възможност на студентите да намерят своя път в практиката, включително като предприемачи, оставащи с вкус към науката. У нас тази мисия на съвременните университети все още не се осъзнава в необходимата степен и не се прави достатъчно в това отношение. Ето защо изследванията в тази област са от изключителна полза.

с. Ясноста на целите.

В увода авторката дава подробно описание на целите, които си поставя с разработването на този труд, а именно: да подготви литературен обзор и критичен анализ на понятия, теории и подходи, използвани в научната литература в областта на предприемачеството и ролята на университета за развитие на предприемачеството сред студентите, да подготви литературен обзор и критичен анализ на публикувани емпирични изследвания за ролята на университета за развитие на предприемачеството сред студентите, да се изведат фактори, свързани с университета, които имат позитивно влияние върху предприемачеството сред студентите, да се създаде концептуален модел на факторите, свързани с университета, които влияят на нагласите, намеренията и поведението за развитие на технологично предприемачество сред STEM студенти, да се проведе емпирично изследване въз основа на този модел, да се формулират практически насоки и препоръки за използване на резултатите от изследването в практиката.

Основната теза на дисертационния труд е, че фактори, свързани с университета, влияят върху нагласите, намеренията и поведението за развитие на технологично предприемачество сред български STEM студенти. Формулирани са 23 хипотези на изследването.

В отделните глави се дава и по-нататъшна конкретизация на целите и хипотезите.

д. Оценка на структурата на дисертационния труд.

Дисертационният труд има ясна, традиционна за такъв труд структура.

е. Съдържателна оценка на дисертационния труд

В глава първа авторката прави подробно представяне на предприемачеството като процес, моделите, основани на намеренията, технологичното предприемачество: същност и специфични характеристики, институционална среда и предприемачество, и по-специално - институционална среда на университетско ниво и предприемачество, предприемаческият университет.

Глава втора е посветена на обзор на литературата за индивидуалните детерминанти на предприемаческите нагласи, намерения и поведение – на ролята на демографските характеристики, психологическите черти, човешкия капитал, социалния капитал и ролевите модели. След това авторката се спира на университетските детерминанти на предприемаческите нагласи, намерения и поведение – обучението по предприемачество, подкрепата на предприемачеството от страна на университета, постиженията в научно-изследователската дейност на университета и други. Изложени са и подробно са коментирани концептуалните модели и хипотези.

Глава трета е посветена на описание на методологията на изследването. Въз основа на обзор на документи и публикации се очертава спецификата на средата за развитие на предприемачеството в България, предприемаческата активност в България, обучението по предприемачество у нас. По-нататък се представя начинът на провеждане на изследването и методите използвани при това.

Глава четвърта е посветена на проучването, проведено сред STEM студенти, които се обучават в български университети.

Проведено е пилотно изследване сред 15 студенти с цел тестване на първоначалната версия на въпросника на изследването, и същинско изследване сред 1061 STEM студенти от 15 български университета, в някои аспекти на изследването извадката се променя с оглед същността му. Представени са статистическите методи на обработка на събраните данни. Подробно са дискутирани получените емпирични резултати и оценките на тяхната практическа важност. Трябва да се посочи, че изследването дава много интересни поводи за разсъждения относно причини и бъдещи действия.

f. Оценка на приносния характер на дисертационния труд.

Съгласна съм с твърдението на авторката, че „резултатите от изследването могат да помогнат на държавните органи, предлагащи политики и стратегии за развитие на предприемачеството в България, както и на българските университети, които предлагат обучение в STEM специалности, да създадат и въведат политики и мерки в подкрепа както на ранните етапи, така и на по-напредналите етапи на процеса на развитие на технологично предприемачество сред STEM студенти“.

Съгласна съм с посочените от авторката приноси на изследването, които тя систематизира в две групи. Към групата на научните приноси са отнесени:

- Систематизацията на дефиниции, теоретични подходи и модели в областта на предприемачеството.
- Разработването на четири концептуални модели на факторите, свързани с университета, влияещи върху нагласите, намеренията и поведението за развитие на технологично предприемачество сред STEM студенти. Те допринасят за по-добро разбиране на процеса

на развитие на технологично предприемачество и подчертават важността на всеки един последователен елемент от него за реализацията на предприемаческо поведение.

- Разработването на инструментариум за изследване на нагласите, намеренията и поведението за развитие на технологично предприемачество сред STEM студенти.

Към научно-приложните приноси се отнасят тези, свързани с резултатите от проведеното изследване:

- Получено е ново знание за технологичното предприемачество сред български STEM студенти и ролята на университета за нагласите, намеренията и поведението за развитие на технологично предприемачество сред български STEM студенти, което може да се разглежда като сериозна основа за по-нататъшно осмисляне на ситуацията у нас.
- Получените резултати имат приложно значение за създаване и въвеждането на политики и мерки за подкрепа с цел стимулиране на технологичното предприемачество сред български STEM студенти.
- Получените резултати имат приложно значение за подобряване на обучението по предприемачество на STEM студенти в българските университети.

g. Критични бележки и препоръки.

Аз нямам забележки към представената дисертация, още повече че авторката е описала изключително подробно ограниченията на изследването. Ще дам няколко препоръки за бъдещата ѝ работа.

Приемам понятието „предприемачески университет“ като работно, за целите на изследванията. Още в началото ще отбележа, че добрите практики при създаването на съвременни университети в света обикновено разглеждат предприемачеството като добре интегрирано в цялостната визия за университета. Предлаганите модели на работа са силно чувствителни към фактори от околната среда (дори извън предприемаческата) като например национална култура, традиции, ресурси, институционална среда (в смисъл на вярвания, които вече не се поставят под въпрос, възприемат се като нещо естествено) и други. По тази причина те трудно се пренасят механически от едно място на друго. (Дори преди години, когато се е работило върху европейските иновативни региони се е изхождало от тази предпоставка.) Изследването на решения в малка държава е трудна и , може би, неблагодарна работа. Все пак това е нашата държава и такива изследвания трябва да се провеждат. Ето защо препоръчвам:

1. Освен идентификацията на обекта – описанието му за нуждите на управлението, пак за същите нужди е критично необходимо да се изследва влиянието и на по-широкия кръг от значими фактори от средата.
2. Да се предложат/ изберат български решения (модели за работа на практика в български университети) и да се направи опит да бъдат изследвани с подходящи методи (включително прогностични експертизи, анализ на казуси и друго).
3. За скалите на Ликерт – при събиране на мнения за субективни усещания могат да бъдат по-обобщени (например с 5 деления), но когато въпросът е за нещо, което съществува извън субекта, с оглед по-добра сравнимост на мненията, обикновено е добре да се

посочат поне по няколко ключови думи за ориентир за отделните деления.

4. При цитирането на публикации на различни езици е допустимо данните за тях да бъдат преведени на основния език за произведението, в което се цитират, като обикновено се отбелязва, че оригиналът на цитираното произведение е на друг език (въпреки че не винаги се прави). Не съм срещала обаче вариант, като ползвания от авторката – изписани са имената на авторите на латиница на произведения, публикувани на кирилица, а останалият текст е на кирилица. Това няма смисъл. В този случай се обособява блок на съответната писменост.
5. Тъй като работата е адресирана към българската практика е добре да бъде представена (публикувана) също на български език.
6. За курсовете по предприемачество. И авторката споменава, че много голямо значение има съдържанието им. Освен знание, нужно на бъдещия предприемач, те трябва да го създават. След като преди години Джеймс Марч оглави класацията на смятаните за „гуру“ в областта на мениджмънта, той даде едно много интересно в различни отношения интервю. Тук ще спомена само, че той отдаваше много голямо значение на преподавателската работа, защото смяташе, че неговата задача е не да дава решения на някакъв конкретен бизнес, като го консултира, а да създаде хора, способни в поне следващите 50 години да решават проблемите си сами (някои от които в момента на обучението дори трудно могат да се предположат, че ще възникнат в бъдеще), а това е много трудно и изисква изключителни усилия и отдаденост. Оказа се, че той предлага разнообразни много харесвани от студентите курсове, като се започне от „Какво може да се научи от

произведението „Дон Кихот“ за управлението?“ (разработил беше и други литературни произведения като курсове), през курс „Бизнес и приятелство“ (не се спирам на коментара му за този курс) и се стигне до курсове, посветени на количествени методи в управлението. Както се вижда, в тези курсове експлицитно не се говори за предприемачество, но те създават творчески личности, готови да поемат съдбата в свои ръце, да рискуват и следователно може би наистина са добра основа за създаване на бъдещи предприемачи. Тези курсове са могли да избират студенти от различни научни направления....Може би наистина си струва да се проучи какви знания, умения и роли трябва да се усвоят по повод на предприемачеството и как, кога и къде в съвременните условия това би могло да стане.

Надявам се, проф. Йорданова да продължи работата си в посочените направления, дори си позволявам да ѝ препоръчам в бъдеще да организира научен семинар във факултета (катедрата по Стопанско управление) по повдигнатите по-горе много важни въпроси.

IV. Заключение.

Въз основа на достойнствата на представената работа, на която давам висока оценка, аз оценявам високо също така и качествата на автора ѝ като изследовател и препоръчвам с **убеждение** присъждането на **Десислава Иванова Йорданова** на образователната и научната степен **доктор на науките**.

Рецензент:.....

/проф. д-р Анастасия Бънкова/

Дата: 20 август 2022 г., София